

Türkiye’de Olağanüstü Hal: Devlet Aklı, Askerler ve Siviller

Güven Gürkan Öztan, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: guven.oztan@istanbul.edu.tr.

Egemen B. Bezci, Nottingham Üniversitesi Tarih Bölümü,
e-posta: ahxebbe@nottingham.ac.uk.

Özet

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye’de sosyal, ekonomik ve siyasal alanda geniş çaplı değişikliklere yol açmıştır. Aynı zamanda darbe yönetimi, 1982 yılında yürürlüğe giren ve günümüzde de geçerliliğini sürdüren Anayasa’yı hazırlamıştır. 1982 anayasanın önemli özelliklerinden biri olağanüstü hal kavramını Türkiye’nin siyasi arenasına taşıması olmuştur. 1982 Anayasası ile birlikte anayasal düzene dâhil olan olağanüstü hal, mevcut sıkıyönetim uygulamalarının yerine geçerek 1 Mart 1984 tarihinden başlayarak uygulamadan kalktığı 30 Kasım 2002 tarihine kadar varlığını sürdürmüştür. Bu çalışma, olağanüstü hal uygulamasının devlet aklının bir tezahürü olduğunu iddia etmektedir. Tehdit algılamalarına göre şekillenen olağanüstü hal uygulamalarının yasa koyucu ile yasa koruyucu arasındaki sınırların muğlâklaştığı dönemlerde güç kazandığı düşünülmektedir. Olağanüstü halin tesisine ve devamına karar veren muktedirin kendisidir. Bu çalışma öncelikli olarak devlet aklı ve olağanüstü hal kavramlarıyla ne kastedildiğini izah etmeye çalışmaktadır. Sonrasında Türkiye’de olağanüstü hal uygulamasının arkasındaki tartışmaları serimlemek için Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi tutanaklarını incelemektedir. Olağanüstü halin, askeri yönetimin ardında gelen sivil yönetimler üzerindeki etkisini incelemek için ise Meclis tutanaklarını mercek altına almaktadır. Çalışma boyunca ‘istisna’ ve ‘norm’ arasındaki çizginin olağanüstü hal uygulaması altında nasıl belirsizleştiği analitik bir çerçeveden örneklerle analiz edilmeye çalışılmaktadır. Özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri’nin PKK ile silahlı mücadelede devlet otoritesini yeniden tesis etmek adına olağanüstü hal rejiminden yararlandığını ve askerlerin Milli Güvenlik Kurulu üzerinden olağanüstü hale karar veren yetkili merci olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumun asker-sivil ve devlet-toplum ilişkisine doğrudan etki ettiği savunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Olağanüstü hal, sivil-asker ilişkileri, siyasal şiddet, Kürt sorunu, Milli Güvenlik Konseyi.

State of Emergency in Turkey: Raison d’état, Soldiers and Civilians

Abstract

The Turkish State of Emergency originated following the military coup in 12 September 1980 and lasted until the end of November 2002. Initially, the emergency state created

a different set of administrative and legal rules in the areas where it was mainly implemented in the Kurdish populated regions in Turkey. However, the suspension of the norm under the emergency state that lasted almost for two decades caused a perpetuating shift in the civil and military administrations in Turkey. Moreover, it caused the emergency state to be not solely a legal and administrative implementation but a continuous reflection of Turkish *raison d'état* when it faces a crisis. This continuous reflection is also apparent in Turkey's national threat perception and attribution of civil and military roles in public and political spheres. The attribution of civil and military roles under the emergency state, thus, both blurred the line between the distinct civil and military roles, as well as, the line between the norm and exception. In order to trace back the origins of the idea on the state of emergency in Turkey and derive the necessary empirical argument in the theoretical discussion, this article analyses minutes of the National Security Board (Milli Güvenlik Konseyi) and Consultation Assembly (Danışma Meclisi) during the relevant discussions. In order to explore the impact of state of emergency on the successor civilian governments, the article also analyses relevant parliamentary minutes and statements. Moreover, this study makes an analytical survey of the Turkish emergency state and highlights that, due to the long course of emergency rule; the line between 'exception' and 'norm' became blurred. We also focus on how the Turkish Armed Forces stepped into the civilian domain to restore state authority while the Kurdistan Workers' Party (PKK) advanced its military campaign against the Turkish state in 1980s and 1990s. We also shed light on the changing military tactics, strategies and their consequences by referring to emergency of state in the early 1990s. We argued that Turkish General Staff was the practical state institution to decide upon the declaration of the state of emergency through the National Security Council. At the end of paper we claim that the emergency state emerged as not solely a legal and administrative implementation but a continuous reflection of Turkish *raison d'état* when it faces a crisis.

Keywords: Emergency state, civil-military relations, political violence, Kurdish question, National Security.

Giriş

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye'de sosyal, ekonomik ve siyasal alanda geniş çaplı değişikliklere yol açmıştır. Darbenin politik ve sosyolojik etkilerini ve sonuçları inceleyen çok sayıda araştırma olduğu gibi, 12 Eylül'e giden süreci inceleyen birçok nitelikli akademik çalışma da bulunmaktadır (Cizre, 1999; Dağı, 1996; Kaplan, 2002; Narlı, 2000; Demirel, 2005; Heper ve Güney, 1996; Brown, 1989). Ancak 12 Eylül'ü takip eden süreçte oluşturulan olağanüstü hal rejiminin incelenmesi bağlamında aynı saptamayı yapmak zordur; olağanüstü hal rejimini odağına yerleştiren araştırmaların sayısı ve kapsamı görece sınırlıdır (Gemalmaz, 1991; Üskül, 1988; Duran, 1995). 1980 ile 1983 yılları arasındaki süreçte ülkeyi doğrudan yöneten askeri rejim, orta vadedeki çabalarını devlet aklının (*raison d'état*) çerçevesini çizdiği yeni bir anayasa hazırlamak üzerine

yoğunlaştırmıştır. Yeni anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandumda yüzde 91.47 gibi yüksek bir oyla kabul edilmiş ve referandum aynı zamanda darbenin lideri Kenan Evren'i Cumhurbaşkanlığı makamına taşımıştır. 1982 Anayasasının önemli özelliklerinden biri olağanüstü hal kavramını Türkiye'nin siyasi arenasına taşıması olmuştur. 1982 Anayasası ile birlikte anayasal düzene dâhil olan olağanüstü hal, mevcut sıkıyönetim uygulamalarının yerine geçerek 46 kez uzatılmak suretiyle 1 Mart 1984'ten uygulamadan kalktığı 30 Kasım 2002 tarihine kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu çalışma, olağanüstü hal uygulamasının devlet aklının bir tezahürü olduğunu iddia etmektedir. 'Tehdit' ve 'düşman' algılamalarına göre şekillenen olağanüstü hal uygulamalarının yasa koyucu ile yasa koruyucu arasındaki sınırların muğlaklaştığı dönemlerde hız kazandığı düşünülmektedir. Olağanüstü halin tesisine ve devamına karar vermek çok temelde 'muktedir' olmanın bir göstergesine dönüşmüştür. Bu çalışmada öncelikli olarak devlet aklı ve olağanüstü hal kavramlarıyla ne kastettiğimizi izah etmeye çalışacağız. Sonrasında Türkiye'de olağanüstü hal uygulamasının arkasındaki politik tartışmaları serimlemek için Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi tutanaklarını inceleyeceğiz. Olağanüstü halin, askeri yönetimin ardında gelen sivil yönetimler üzerindeki etkisini incelemek amacıyla Meclis tutanaklarını mercek altına alacağız. Çalışma boyunca 'istisna' ve 'norm' arasındaki çizginin olağanüstü hal uygulaması altında nasıl belirsizleştiğini analitik bir çerçeveden örneklerle ortaya koymaya çalışacağız. Özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK), PKK ile silahlı mücadelesinde devlet otoritesini yeniden tesis etmek adına olağanüstü hal rejiminden yararlandığını ve askerlerin Milli Güvenlik Kurulu (MGK) üzerinden olağanüstü hale karar veren esas yetkili merci ve siyasal özne olduğunu vurgulayacağız.¹ Bu durumun Türkiye'de asker-sivil ve devlet-toplum ilişkisine doğrudan etki ettiğini ileri süreceğiz.

Devlet Aklı ve Olağanüstü Hal

Devlet aklı öncelikli olarak devleti yönetmeye ilişkin bir akıl yürütme biçimi, tasavvur bütünüdür. Devlet aklının 'normal' akıldan temel farkı, devletin gündelik hayatta tabi olunan kurullarla yönetilemeyeceği, devlet yönetiminin tabi olacağı kurullar bütünü'nün sıradan ilişkileri düzenleyen normlardan farklı olduğu vurgusudur. Devlet aklının temel amacı, devletin bekasının sağlanması ve muktedir olanların konumlarını muhafaza etmesidir. Mithat Sancar'ın işaret ettiği üzere "üstün otoritenin çıkarlarının bireysel, toplumsal veya ekonomik çıkarlardan ve temel etik ilkelerden önce geldiği" düşüncesi devlet aklının esasını oluşturur (Sancar, 2012: 24-25). Bu çerçevede Foucault'nun devlet aklı tanımına müracaat etmek elzemdir. *Collège de France* derslerinde bu kavramı inceleyen Michel Foucault (2009: 224), devlet aklını "esas olarak devletin var

olması ve bütünlüğü içinde muhafaza edilmesi için yeterli ve gerekli olanı saptamak” olarak tanımlamayı önerir. Devlet aklının temel amacı devletin varlığını sürdürmesi ve ona yönelen ‘tehditlerin’ bertaraf edilmesidir. Devlet akli, devlete nazaran öncel, dışsal ve hatta ardıl hiçbir amaç olmadığını iddia eder. Olağanüstü hal ise bu bağlamda devlet aklının bir yansıması, onun operasyonel kılındığı mecralardan birisidir.

Olağanüstü hal, yasal ve siyasal olanın kesişme noktasındaki muğlak ve değişken sınırdaki yer almaktadır ve kamu hukuku ile siyasal olgu arasında bir ‘dengesizlik’ noktası oluşturmaktadır (Agamben, 1998: 165). Olağanüstü halin oluşturduğu ‘dengesizlik’ iki nedenle önemlidir. İlk olarak iktidarın sınırlarının muğlaklaşmasına neden olmaktadır. İkinci olarak ise yasa koyucu ve yasa koruyucu iktidar arasındaki ayrımı belirsizleştirmektedir.² Normun gücünün etkisizleşmesi yasanın, o yasayı koruyan ve koyanın neredeyse sınırsız bir yorum yapma gücüne erişmesine neden olurken, olağanüstü hal durumunun sürekliliği ise yeni bir norm olarak olağanüstü halin, kendini norm yerine yerleştirmesine kadar varmaktadır. Paye’ye göre, olağanüstü halin sürekliliğinde istisnalar kural olur. Paye’in ifadesiyle (2007: 15), “siyasal örgütlenme şekli olarak olağanüstü usul, kendini anayasa ve kanunun yerine koyar.” Düzeni korumak için tesis edildiği iddia edilen olağanüstü hal, yasa koyucu bir siyasal örgütlenme olarak yeniden tanımlanmaktadır. Olağanüstü halin ortaya çıkardığı normun korunması ise olağanüstü hali ilan eden iktidar tarafından yapılmaktadır.

Olağanüstü hal aynı zamanda iktidar ve şiddet ilişkisinin en belirgin şekilde gün yüzüne çıktığı bir alandır. Çünkü iktidar kendi var oluşunu, hukuksal kaynağını ve siyasi olanın sınırlarını dost ve düşman ayrımı üzerinden belirlediğinden paradoksal olarak kendisini sürekli olan bir olağanüstü hal tehdidi altında hissetmektedir. Bu nedendir ki iktidar olağanüstü hal üzerinden kendini var edebilecek bir öze dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle siyasal olanın sınırları olağanüstü hal durumu içerisinde değişerek yasanın istisna altında askıya alınması ve istisnanın norm haline gelmesi iktidarın norm belirleme ve uygulama gücünü genişletmektedir. Agamben’in tezine göre (2005: 10-12) modern devletler özellikle 1. Dünya Savaşı’ndan sonra sürekli olan bir olağanüstü hal durumuna girmiştir. Mark Neocleous ise (2006: 194-204) bizlere olağanüstü halin modern devletin karşı karşıya kaldığı her ‘kriz’ durumunda ‘normal’ hukukun bir parçası haline getirildiğini ve uygulamalara payanda teşkil ettiğini hatırlatmaktadır. Türkiye örneğinde de olağanüstü halin ilanı benzer bir biçimde devletin ‘kriz’ olarak belirlediği duruma cevap üretme çabasıyla çakışmıştır.

Türkiye’de Olağanüstü Halin Kökenleri

12 Eylül darbesi sonrasında, Silahlı Kuvvetler kurucu iktidar görevini üstlendikten sonraki süreçte, ordu ‘profesyonelliğini’ korumak adına ‘kışlaya geri çekildiği’ izlenimi vermiştir. Ancak Silahlı Kuvvetler bu süreçte sivil siyasetin yeniden krize girmesini önlemek için iç/dış güvenliğin sağlanması ve anayasal niteliklerin korunması üzerinde kontrolünü kalıcılaştırmak istemiştir. Olağanüstü halin tanımlanması, ordunun gerek gördüğünde toplum üstündeki denetimi derinleştirme arzusunun bir parçası olarak gündeme gelmiştir.

Cuntanın fiilen iktidarda olduğu 1983 yılının Ağustos ve Ekim aylarında, darbenin kurucu meclis organları olan Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi’nde Olağanüstü Hal Kanunu daha net bir ifadeyle hangi durumlarda olağanüstü halin ilan edileceği ve ilanı halinde hangi kurum ve kişilerin görev üstleneceği belirlenmiştir. Olağanüstü halin çerçevesini çizmek ve bu çerçevede sivil – asker ilişkilerini belirlemek, doğrudan bir iktidar pratiğidir.

Olağanüstü Hal Kanun Tasarısı, Danışma Meclisi’nin 29 Ağustos 1983 tarihli 153. birleşiminde görüşülmüştür. Özellikle Tasarı’nın 21. ve 22. maddeleri ayrı bir önem taşımaktadır. Bu maddeler, Milli Savunma, İçişleri ve Dışişleri komisyonu başkanvekili Abdullah Asım İğneciler’in de belirttiği gibi, kanunun en önemli maddeleri arasındadır (Danışma Meclisi, 1983: 4). Bu maddeler, olağanüstü hal ilan edilen illerde, valilerin ihtiyaç görmesi halinde civar illerden ve askeri birliklerden hangi koşullar altında destek kuvvet isteyeceğini düzenlemektedir (Danışma Meclisi, 1983: 3). Komisyon’un önerdiği tasarı, valilerin sadece son çare olarak askeri birliklerden kuvvet isteyebilmesini düzenlemektedir. Fakat, Danışma Meclisi üyesi eski Mülkiye Müfettişi Remzi Banaz, Komisyon’un önerdiği tasarıya karşı gelerek değişiklik önermiştir. Çünkü Banaz’a göre, Komisyon’un önerisi var olan İl İdare Kanunu’nda valilerin civar askeri birliklerden kuvvet isteme yetkisini düzenleyen maddeden daha güç bir süreç getirmektedir:

Olağanüstü hal ilan edildikten sonra; yani memleket için çok önemli bir durum ortaya çıkacak, Cumhuriyetin temeli sarsılacak o ilde ve orada olağanüstü hal ilan edeceğiz, o zaman askeri birlikten kuvvet istemek için, önce civar illerden kuvvet istemesi, daha sonra jandarma birliklerinden kuvvet istemesi, bunların da yetmemesi halinde askeri birlikten kuvvet istenmesi gibi, normal hale nazaran; yani İl İdare Kanunundaki düzenlemeye nazaran belki çok güç bir düzenleme getiriyoruz (Danışma Meclisi, 1983: 3).

Banaz’a göre komisyonun önerisi, olağanüstü halleri önceleyecek en önemli kuvvet olan askerin iç güvenlik olaylarına müdahale olanağını yeni prosedürlerle güçleştirmektedir. Danışma Meclisi üyesi Cahit Tutum’a göre, Komisyon

tasarısı olağanüstü hallerde askerin yardıma çağrılmasını güçleştirdiği gibi, askerin yardıma çağrılması durumunda askeri kuvvetin nasıl sevk ve idare edileceğini de açıklamamaktadır. Tutum'a göre (Danışma Meclisi, 1983: 5), askeri koordinasyon görevinin vali tarafından gerçekleştirilecek olması, askeri sevk ve idareyi kapsamadığından Tasarı'da eksiklikler bulunmaktadır. Banaz ve Tutum, kanun tasarısında değişiklik öngören önerilerini birleştirerek, tek bir önergeyle taleplerini iletmişlerdir. Banaz ve Tutum'un tasarısı üzerine endişeleri, olağanüstü hal, tehdit algısı ve kolluk arasındaki ilişkiyi yansıtan bir nitelik taşımaktadır. Banaz'ın endişesi, olağanüstü hal ilan edildikten sonra, bir başka ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini sarsan bir şiddetle karşılaşıldığında, sadece koruyucu şiddet uygulayabilen, yasa ve yönetmeliklerle son derece kısıtlı imkânlarla sahip olan jandarma ve polisle olağanüstü hali oluşturan tehditlerin önlenemeyeceği yönündedir. Olağanüstü hali oluşturan tehditleri önlemek için, devlet otoritesini yeniden sağlamak, kurucu bir şiddet uygulamak gerekmektedir. Bu kurucu şiddeti uygulayacak araç ise Silahlı Kuvvetlerdir. Bu nedenle, Banaz'a göre, Tasarı olağanüstü hallerde ilk olarak destek çerçevesinde askeri birliklere başvurmayı kolaylaştırmalıdır. Tutum'un endişesi ise sivil-asker ilişkilerinde temel sorun olan asker ve sivillerin görevlerinin düzenlenmesi üzerinedir. Tutum'a göre, valilerin olağanüstü hallerde askeri birlikleri koordine etme görevini üstlenmesi çok muğlak bir durumdur. Çünkü valilerin askeri birlikleri komuta altına alarak sevk ve idare etmesi operasyonel anlamda mümkün gözükmemektedir. Tasarı sivil ve asker ilişkilerinin temel noktası olan görev ve sorumluluklar arasındaki profesyonel çizginin belirgince çizilmesini düzenlememektedir. Buna karşılık bu çizginin olağanüstü haller altında muğlaklaşmasının, başka bir ifadeyle askeri ve sivil yetkililerin görev ve sorumluluklarının karışmasının yasal dayanağı bu tasarıda mevcuttur. Tasarıyı savunmak için söz alan Milli Savunma, İçişleri ve Dışişleri Komisyonu başkanvekili A. Asım İğneciler ise tasarısı şöyle savunmuştur:

Bu 17. maddenin düzenlemesi demokratik ülkelerdeki düzenlemelere benzemektedir. Çünkü oralarda hatırlanacağı üzere askerden yardım istemek, idarenin yardım istemesi fevkalade olağanüstünün de üstünde isyan hallerinde, seferberlik halinde veyahut sıkıyönetim hallerinde olmaktadır ki, bunların bile uygulamasını pek görmemekteyiz. Bu itibarla, askerin eğitimi esasen yurt savunmasına ve içteki büyük isyanlarla ilgili olarak düzenlenmiş olduğundan, bu gibi zabıta vakalarına karışmasına müsait değildir. Askeri sık sık rahatsız etmek metodundan vazgeçilerek; hem jandarma, hem polis takviye edilmiştir; bu itibarla Olağanüstü Hal Kanununun çerçevesi dışındaki fevkalade olayların bu düzenlemeye yeteceği kanısındayız. Bu itibarla, bu önergelere katılmıyoruz. Arz ediyoruz (Danışma Meclisi, 1983: 6).

Komisyunun değişiklik önergesine katılmama nedeni, askerinin yaptığı vazife ve aldığı eğitim nedeniyle yasa koruyucu şiddet uygulayan değil, yasa kurucu şiddet uygulayan bir araç olduğunun bilincinde olmasıdır. Çünkü iktidar, askerinin kışlasından çıktığı andan itibaren kendi hükümetlerine de bir tehdit oluşturacağına farkındadır. Bu nedenle İğneciler, ‘askeri sık sık rahatsız etmek metodundan vazgeçmek’ gerektiğini belirtmiştir. Hükümet kanadının ve komisyonun karşı çıkmasına rağmen Banaz ve Tutum’un değişiklik önergesi Danışma Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

Bu önergeyi onaylayanlar o dönemde fark etmeseler de kanun yürürlüğe girdikten yaklaşık bir yıl sonra, 15 Ağustos 1984 tarihinde PKK ve Kürt silahlı hareketi Türkiye’nin gündemini günümüzde de devam eden bir süreklilikte kaplayacaktır. Kanun’da öne sürülen cumhuriyetin temelini sarsan nitelikte silahlı kalkışma ülkede uzun süren bir olağanüstü hal rejimi yaratmıştır. Bunun sonucunda olağanüstü halin önlenmesi için asker ilk başvurulacak merci olacaktır ve böylece sivil siyasetin yetki ve sorumluluklarının muğlaklaştığı an ve alanlarda Silahlı Kuvvetlerin kontrolünü tesis edecektir. Bu kontrolün en önemli yolu da kamu erkinin kurucu ve koruyucu şiddet uygulamasıdır. Olağanüstü Hal Kanununun 23. maddesi Silahlı Kuvvetlere ve görevlendirilen diğer güvenlik birimlerine devlet otoritesini, can ve mal güvenliğini korumak için görevlerini yürütürken “teslim ol emrine itaat edilmemesi veya silahla mukabeleye yeltenilmesi veya güvenlik kuvvetlerinin meşru müdafaa durumuna düşmeleri halinde görevli güvenlik kuvvetleri mensupları doğruca ve duraksamadan hedefe ateş etme yetkisi” vermiştir (Danışma Meclisi, 1983: 7). Devletin şiddet tekelinin kırıldığı anlarda ve alanlarda Silahlı Kuvvetlerin doğrudan devrede olduğu sıkıyönetim halini ilan etmeden, olağanüstü hal üzerinden devlet otoritesini yeniden tesis etme amacındadır. Sivil siyaset, hükümetin atadığı vali sorumlu olsa bile kurucu şiddeti uygulayan Silahlı Kuvvetler, yeni normu uyguladığı şiddet üzerinden belirlemiştir. Olağanüstü Hal Kanunu’nun askeri müdahaleye davet çıkaracağını Danışma Meclisi üyesi emekli subay Ertuğrul Alatlı tasarının tümü üzerine yaptığı aleyhte konuşmada şu sözlerle ifade etmektedir:

Bu Tasarı kabul edilirse; partili bir Cumhurbaşkanının başkanlığındaki partizan bir yürütme organı, partili yasama organına bile danışıp, ön iznini almadan, Olağanüstü Hal Kanununu, hukukî sorumlulukları bulunmayan, valiler eli ile yürürlüğe koyabilecektir. Bu durumda, esasen kaynağını Anayasanın özünden almayan böyle bir Kanunun, antidemokratik kurallarını uygulayacak bir hükümetin, kendisini (...hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidar...) olmaktan kurtarabilmesi çok zor olacaktır. Böylece, meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı millet (...direnme hakkını...) kullanabilir. Böyle bir durumda, Silahlı Kuvvetlerimiz, ister istemez, tarihinde

bir kez daha kollama ve koruma harekâtına girişmek mecburiyetinde kalır (Danışma Meclisi, 1983: 30).

Alatlı'nın tasarının tümüne yönelik yaptığı aleyhte konuşma, olağanüstü hal rejiminin hukuku askıya aldığı ve bu nedenle meşruiyetini kaybeden sivil iktidara karşı halkın 'direnme hakkını' kullanacağını belirtmektedir ve Silahlı Kuvvetlerin tekrar kurucu şiddet uygulayarak yönetime el koymasına neden olacağı endişesini taşımaktadır. Alatlı'nın ifadeleri, olağanüstü hal koşullarında normun askıya alınması ve bu nedenle koruyucu şiddet uygulamakla yükümlü Silahlı Kuvvetlerin kurucu şiddet uygulayarak yeni bir norm tesis etmesinin tehlikesine vurgu yapmaktadır. Alatlı, bir toplumsal kalkışma ihtimalinden ve bunu bastırmak amacıyla gerçekleşecek bir askeri müdahalenin bizzat olağanüstü hali ilan eden sivil hükümeti de hedef alacağından çekinmektedir. Tasarının lehine söz alan Danışma Meclisi üyesi Halil Erdoğan Gürel ise, olağanüstü hal tasarısının askeri müdahaleye yol açmasının aksine yasal boşluğu doldurarak sivil idarenin tehditleri önleyecek görev ve yetkilerle donattığını şu şekilde ifade etmektedir:

Bugüne kadar idarecilerimiz daima, hukukî yetkilerinin olmadığından, alınması lazım gelen tedbirlerin hukuken alınmasının imkân dahilinde bulunmayışı dolayısıyla hadiseleri önleyemediklerinden bahsetmişler ve hadiselerin önünden gideceklerine, maalesef hadiselerin arkasından gitmek ve tedbir almak mecburiyetinde kalmışlardır. İşte Olağanüstü Hal Kanunu Tasarımız, hadiselerin başında bu tedbirleri almayı idare amirlerimize yetki olarak, salahiyet olarak vermektedir... Askerin kışlaya çekilmesi ve sık sık caddelere çıkmaması için sivil idareye bu fevkalade yetkiler verilmiştir. Bundan sonra doğabilecek hadiseler; eğer doğar ise, idare amirlerimizin aczinden ileri gelecektir, hukuk boşluğundan değil (Danışma Meclisi, 1983: 33).

Gürel tasarı üzerine lehte konuşmasında, Olağanüstü Hal Kanunu'nun bir başka ifadeyle normu askıya alma yetkisinin bu düzenleme ile birlikte sivil yöneticilerle paylaşılacağını belirtmiştir. Olağanüstü Hal Kanunu'nda normu askıya almak ve devletin gücünü yeniden tesis etmek için sivil idareye yetki verilmiştir. Bu nedenle, Silahlı Kuvvetlerin kurucu gücüne gerek kalmayacaktır. Fakat Silahlı Kuvvetlerin kışlanın içerisinde kalması ve sivil idareye yetkiler verilmesi, askerin sivil siyaset üzerine etkisinin kalktığı bir alan değil, askerin 'caddelerde olmamasına' rağmen askeri normun sivil idare eliyle gerçekleştiği bir rejimi anlatmaktadır. Danışma Meclisi'nde tartışıldığı üzere bir 'sivil sıkıyönetim' rejimidir.

Bu 'sivil sıkıyönetim' rejiminin karar alma mekanizması ise Milli Güvenlik Kurulu (MGK) olmuştur. MGK, 1982 Anayasası ile birlikte Silahlı Kuvvetleri güvenlik ve dış politika gibi konularda başat karar alıcı haline getiren bir platform görevi görmüştür. Silahlı Kuvvetlerin etkisi altında bulunan bu kurul sadece milli güvenlik üzerine olan konuları değil, ülkenin sosyal ve ekonomik politikalarını da içeren çeşitlilikte kararlar almaya başlamıştır. Ümit Cizre'nin haklı tespitine göre (1999: 70), "bu kararların niteliğine bakıldığında ortaya çıkan gerçek, yürütmeye ilişkin ikili karar mekanizmasının en etkili ayağını Konsey'in, diğer ayağını ise Bakanlar Kurulu'nun oluşturduğudur." İki başlı bir yürütmenin olduğu bu olağanüstü hal rejiminde asıl iktidar, seçilmiş hükümet yerine, TSK'nın görüşlerini yansıtan MGK'dır. Çünkü MGK marifetiyle siyasal alan dost ve düşman tanımı üzerinden belirlenerek, tanımlanan siyasal alan içerisinde olağanüstü hale karar verilmektedir. MGK'nın bu tutumunun altında ise sivil siyasetin 1980 öncesinde ülkeyi neredeyse bir sivil savaş ortamına getirmesi suçlaması bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler, gerçek milli menfaatleri temsil ettiği iddiasındadır ve buna göre devlet ile Türk milletinin bekası orduda kurumsal kimliğinde vücut bulmaktadır. Bu vücut bulma hali, ordu-millet kavramının da önerdiği üzere, sadece coğrafi bir alan olarak vatanın savunması değil, Türk vatani ile özdeşleşmiş bütün kültürel, siyasal sermayenin de koruyucu olma durumunu anlatmaktadır. Bahri Savcı'nın tabiriyle:

Türkiye'nin bürokrasi gelişmelerinin seyrine baktığımız zaman; Devletin, tamamıyla bir askeri teşkilattan ibaret olduğu zamanlardan tutun da, askeri idarenin, sivil idare ve sivil siyasetin bir tab'ı olduğu zamanlara kadar, 'Ordu'nun-ve onun mensuplarının- Devlet hayatında, siyasi ve idari entellejensiyayı teşkil ettiğini görürüz. Ordu, siyaseti tesbitte, idari mekanizmayı bu siyaset üzerinde işletmekte çalışan kuvvetlerin hakim unsuru olmuştur. Öyle ki, eğer her çağda, bir siyasi ve idari entellejensiyasının mevcut olduğundan bahsedilirse, denebilir ki, ordu, önce entellejensiyayı tek başına teşkil eden bir unsur; daha sonraları da onun kayda değer müessiriyetleri olan bir unsur olmuştur (1961: 39-54).

Müesses nizam ile kendi varlığı arasında ontolojik bir ilişki kuran TSK, 12 Eylül 1980 öncesinde yaşanan deneyimi işaret ederek devlete ilişkin krizleri çözmede salt sivil siyasete ve topluma güvenilmeyeceğini düşünmüş ve uzunca bir süre cumhuriyetin ve demokrasinin patentini kendine ait görmüştür (Bozdemir, 1982: 163). Bu nedenle, Silahlı Kuvvetler, MGK üzerinden vatan ülküsünde vücut bulmuş kavramlar ve değerler bütününe karşı oluşabilecek 'tehditleri' ve 'düşmanları' belirleyerek siyasi olanın sınırlarını çizmiştir. Dost olarak tanımlanan düzlemde aktörler için siyaset yapmak mümkünken düşman olarak tanımlanan düzlemde, ya da o argümanları kullanarak siyaset yapmak mümkün

olmamıştır. Devlete yöneldiği varsayılan ‘tehdidi’ bertaraf etmek için olağanüstü hali uygulamaya MGK karar vermiştir. Olağanüstü halin ilanı sadece anayasada düzenlenen olağanüstü hal rejimlerinden birinin uygulanmaya konması anlamına gelmemiştir. Mithat Sancar’a göre (2000: 95), bu olağanüstülük durumu siyasetin dost-düşman ayrımı üzerinden yapılandırılması nedeniyle süreklilik kazanmış ve ülke sürekli olağanüstü durum içerisinde olmuştur. Bu durum ordunun siyasi alandaki kontrolünü pekiştirirken seçimle gelmiş sivil siyasetçilerin pragmatik bir biçimde ordu kontrolünü kendi siyasal çıkarlarına bir perde olarak sunmasına neden olmuştur.

Sivil Yönetime Geçiş ve Olağanüstü Hal

1980-1983 yıllarındaki askeri yönetim sonrasında iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP) ve Özal deneyimi yukarıda özetlediğimiz durumu açıklayan bir örnektir. 6 Kasım 1983 tarihindeki sivil yönetime geçişi sağlayan genel seçimlerde oyların %45,14’ünü alan ANAP, Silahlı Kuvvetlerin destekliği Turgut Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi’ni (MDP) üçüncü sırada bırakarak sandıktan birinci olarak çıkmıştır. ANAP’ın birinci parti olması, seçime sadece Milli Güvenlik Konseyi’nin izin verdiği partilerin girmesi ile yakından ilişkilidir. Çünkü Özal seçimler için yarışırken kendisine rakip olabilecek merkez sağ siyasetçilerin çoğu siyaset yasağı altında bulunmaktaydı. Başka bir deyişle, Özal siyasetin MGK tarafından düzenlendiği olağanüstü bir durumda seçim zaferini kazanmıştır. Bunun yanında, Özal’ın Silahlı Kuvvetler ile örtüşen neo-liberal ekonomi politikası liberal ekonominin, siyasi liberalizm üzerinden yürütülmesi ile gerçekleşmemiştir. Cizre’nin yerinde tespitine göre (1999: 31), Özal’ın ekonomik liberalizmi “siyasi liberalizmle değil de, tutucu-otoriter bir siyasal gündemle sunulunca, ortaya benzersiz bir sentez çıkmıştır.” Bu ‘sentez’ Özal ve Silahlı Kuvvetler arasında siyaset alanının belirlenmesi için gevşek bir ittifak ortaya çıkarmıştır. Bu durumu ANAP Meclis Grubu Başkanvekili Haydar Özalp, hiçbir sağ siyasi partinin 1982 Anayasası’nın özüne karşı gelemeyeceğini söyleyerek belirtmiştir (Cizre, 1999: 44). ANAP’ın siyasi pragmatizmden ötürü Silahlı Kuvvetler ile birlikte hareket etmesi ve TSK’nın üst düzeyi ile geliştirdiği anlayış birliği, genel hatları ile orduyla aynı safta yer almasına neden olmuştur (Cizre, 1993: 277). Çünkü ANAP hükümetleri MGK’nın belirlediği olağanüstü hal üzerinden siyasetin yönlendirilmesini büyük ölçüde kabul etmiştir.

ANAP hükümetinin MGK’nın belirlediği siyasal alan içerisinde orduyla bir nevi ittifak halinde davrandığının en önemli göstergesini dönemin MGK basın bildirimlerinde bulmak mümkündür. Örneğin, 8 Şubat 1984 tarihli olağan MGK toplantısı (1984), “Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığının okuma yazma ve sınava hazırlık programları ile Anadolu Üniversitesi açık yükseköğretim programının televizyondan yayınlanması için, haftalık yayın süresinin

uzatılmasına ilişkin Kurul görüşünü de Hükümete bildirmeyi kararlaştırmıştır.” Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in başkanlığında toplanan Kurul’da alınan bu karar, Silahlı Kuvvetlerin Milli Eğitim Politikası ve televizyon yayını dâhil çeşitli konularda kontrol sağlama girişimini göstermektedir. Fakat burada önemli olan, sivil hükümetin de askerle ittifak içerisinde bu politikaları benimseyip hayata geçirmesidir. ANAP hükümetinin bu politikaları benimsemesinin en önemli nedeni, MGK eliyle sivil sıkıyönetim rejimi olan olağanüstü hal durumunun yerleştirilmiş olmasıdır. 1 Mart 1984 tarihinde yapılan MGK toplantısında 12 Eylül Askeri Darbesi’nden itibaren devam eden sıkıyönetimin kalkmasıyla birlikte, sıkıyönetimin kaldırıldığı illerde dört ay süre ile olağanüstü hal uygulanması kararı alınmıştır. Burada hem mekân hem de zaman olarak olağanüstü hale karar veren MGK, aslen de Silahlı Kuvvetler olmuştur. ANAP hükümeti de hem kendi ekonomik ve sosyal politikalarını uygulamak hem de Silahlı Kuvvetler ile ilişkilerini bozmamak için olağanüstü hal kararına uymuştur.

PKK ile Savaşta Bir Çerçeve Olarak Olağanüstü Hal

Özellikle PKK’nın 15 Ağustos 1984’te Eruh ve Şemdinli baskınları ile ilan ettiği silahlı mücadele stratejisi, Silahlı Kuvvetlerin MGK üzerinden olağanüstü hal kararı almasını ve sivil siyaset ve toplum üzerinde kontrolünü arttırmasının zeminini sağlamlaştırmıştır. Tim Jacoby’ye göre (2004: 143), özellikle bu saldırılardan sonra Silahlı Kuvvetlerin PKK üzerinden ‘halk düşmanlarını’ belirlemesi Türk siyasi hayatı içinde ordunun rolünü hem yeniden tanımlıyor hem de onu meşrulaştırıyordu. Jacoby’nin tespiti üzerinde durulması gereken en önemli nokta, Silahlı Kuvvetlerin PKK saldırıları nedeniyle iç siyasette yeni bir dost ve düşman ayrımı yaparak siyaset alanını düzenlemesine yaptığı vurgudur. Seçilmiş ANAP hükümeti de karşılaşılan bu yeni durum karşısında Silahlı Kuvvetler’in çizdiği sınır içerisinde hareket edecektir.

Yerleşik normun kurucusu olan Silahlı Kuvvetler, ülke genelinde ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ‘müesses nizami’ yeniden kurmaya çalışmıştır. Fakat bu görevi üstlenirken, Schmitt’in tarif ettiği bir özellik olan, norma gerek duymadan normu uygulayan iktidar haline gelmiş, sivil siyasetin yasa yapma gücü ve o yasanın uygulanması olağanüstü halin belirlediği koşullarda gerçekleşmiştir. Silahlı Kuvvetler, PKK’nın Eruh ve Şemdinli baskınlarını yerleşik normu yıkıp kendi normunu yerleştirmek isteyen kurucu şiddet uygulaması olarak görmüştür. Özellikle, PKK’nın baskınlar sırasında yaptığı propaganda, şehrin kontrolünü ele geçirmesi, halk mahkemesi kurması ve mevcut hapishaneleri boşaltması, PKK’nın ilçelerdeki karakollardan askeri mühimmat çalmasından daha önemli bir tehdit olarak belirmiştir. PKK’nın baskınlar sırasında ilçelerdeki minarelerden aşağıdaki anonsu yapması ise

baskınların adli bir vaka ya da basit bir terör eyleminden ziyade devletin koruyucu şiddetine karşı kurucu bir şiddet uygulaması olduğunu açıkça göstermektedir:

Biz sizler için bu eylemi yaptık. Bundan sonra devletten bir şey beklemeyeceksiniz. Hastalıktan tutalım yaşamın her alanındaki sorunlarınızla bizler ilgileneceğiz. İlaçlarınızı, ihtiyaçlarınızın hepsini bizler karşılayacağız. Bugüne kadar köleler gibi yaşadık, ama bundan sonra özgürce yaşayacağız. Sizler de uyanacaksınız. Bizler sizin için çalışacağız. Kürt halkı hepsi uyanıncaya kadar bu mücadeleyi sürdüreceğiz. (Yüksekova Haber, 14/08/2011).

Eruh ve Şemdinli baskınlarının devlet mekanizmalarına varoluşsal bir tehdit yaratmasının başlıca nedeni, örgütün daha önce yürüttüğü silahlı propaganda faaliyetlerinden farklı olarak bölgede devlet otoritesini derinden sorgulatması ve halk önünde kısmen yeni bir norm koyucu otorite oluştuğunun da sembolü haline gelmesidir. Hamit Bozaslan'a göre (2014: 158), "devlete yanıt vermek, bu hareketlere göre onun iktidar simgelerini Kürtleştirerek yeniden üretmek; bir Kürt 'önderi', Kürt 'bayrağı', Kürt 'ulusal hedefi' yaratarak bunların Türk ya da Iraklı muadillerine karşı çıkmak anlamına geliyordu." PKK'nın iktidar simgelerini yeniden üretip, kendi normunu yerleştirmesi öncelikle kendi şiddetini üretmesiyle başlamıştır. Devletin şiddet tekeli Eruh ve Şemdinli baskınları ile kırmaya çalışan PKK, baskınlarda askeri üstünlüğü ele geçirdikten sonra, o ilçelerde kendi mahkemelerini, örgütün isimlendirmesi ile 'halk mahkemelerini' kurarak baskınlarda sağ kalan askerlerin kaderlerine hükmetmiştir. PKK'nın bu deneyimi, örgütün norm koyma yeteneğine ulaşmasının ötesinde koyduğu normu 'halk mahkemeleri' aracılığıyla yorumlama yeteneğine de kısmen eriştiğini göstermiştir. Bu durum ise Silahlı Kuvvetler'de devletin bölgede düzeni ivedilikle yeniden tesis etmesi, bunun içinse olağanüstü hali kullanması gerektiği kanaatini oluşturmuştur. Olağanüstü hal sürecinde normu yeniden tesis etme görevini kendinde gören güç Silahlı Kuvvetlerdir. PKK'nın devlete alternatif kurucu gücünün artmasıyla Silahlı Kuvvetlerin sivil siyaset alanını kontrol etmesi arasında doğru bir orantı mevcuttur.

PKK'nın Eruh ve Şemdinli baskınlarıyla birlikte başlattığı kurucu şiddet uygulaması, 12 Eylül askeri darbesi sonrası siyasetin dost ve düşman kategorileri üzerinden tanımlanmasına paralel bir şekilde yükselmiştir. Bu ayrım içerisinde PKK ile gerçekleşen Kürt silahlı ayaklanması, siyasetin tanımlandığı dost ve düşman kategorisinde Türkiye'nin yerleşik normlarına kökten bir saldırı olduğu için düşman sınıflandırması içine girmiştir. Bu kategorik ayrım, PKK'yı sistemden itip marjinalleştirmek yerine PKK'nın aynı ayrımı kullanarak kendi siyasal alanını belirleyip aynı zamanda hedef kitlesi ile yerleşik devlet otoritesi arasındaki

ayırıcı çizgiyi keskinleştirmesine yol açmıştır. PKK uyguladığı 'kurucu şiddet' ile bir yandan bölgedeki devlet otoritesinin temellerini sarsarken bir yandan da yeni bir Kürt kimliğinin inşasını oluşturmaya çalışmıştır. Ferdan Ergut'a göre: "Bu dönemde Kürtlerin gözünde PKK şiddetinin ikili bir anlamı vardı: Bir yandan devlet şiddetine karşı koyabilecek, alternatif şiddeti uygulama kapasitesine sahip yegane örgüt olarak görünüyordu PKK. Fakat bu şiddetin ikinci bir anlamı daha vardı: Kolektif bir Kürt kimliğinin yeni bir zeminde inşası..." (2014: 221)

Kendi siyasal alanını dost ve düşman sınıflandırması üzerinden tanımlayan PKK, 1982 yılından bu yana sürekli yayınladığı *Serxwebun* (Bağımsızlık) isimli derginin Ağustos 1984 tarihli sayısında (1984: 2), Eruh ve Şemdinli baskınlarıyla birlikte PKK'nın silahlı kanadı olan Kürdistan Kurtuluş Birliği'nin (HRK) kuruluşunu da ilan etmiştir. HRK'nın kuruluşu ile birlikte alternatif bir kurucu şiddet uygulamaya devam edeceğini ilan eden PKK, *Serxwebun*'da Eruh ve Şemdinli baskınlarını '15 Ağustos Eylemleri Yeni Bir Dönemin İlanıdır' başlığıyla duyurmuştur. Aynı yayın eylemleri değerlendirirken de kurucu şiddetin içeriğini ve dost-düşman çizgisindeki siyasal alan tanımlamasını açıkça ortaya koymuştur:

15 Ağustos eylemleri, her şeyden önce, halkımızın tasavvur edilemez boyutlara varan ve her gün daha da yoğunlaşarak artan kin ve öfkesinin, Partimizin zirvede hazırlamış olduğu muazzam bilinçli, örgütlü, kin ve öfkesiyle birleşmesinin doruk noktasıdır. Burada birleşen ve dile gelen, sadece bir isyan, örgütlü direniş ve intikam değildir. Burada sözkonusu olan, sosyalizmin bilinç ve örgütlülüğüyle halkımızın kin ve öfkesinin başarılı bir bileşimidir (Ağustos 1984: 3).

MGK toplantısında bir araya gelen karar alıcılar PKK'nın uyguladığı şiddetin devleti bölgede 'ötekileştirdiğinin' farkındadır. Bu nedenle, kendisini milletin gerçek temsilcisi, bir çeşit aynadaki düzgün yansıması olarak gören TSK, bölgede otoriteyi yeniden tesis etmek için siyaset alanında varlığını arttırma ihtiyacı görmüştür. Bunun en önemli örnekleri, MGK toplantılarında çeşitli illerde olağanüstü hal ilanına karar veren ya da 1984 yılında devam eden sıkıyönetim rejiminin devamını öngören kararlardır. Zafer Üskül, 1988 yılında kaleme aldığı bir makalesinde, Kürt nüfusunun çoğunlukla yaşadığı ve PKK faaliyetlerinin yoğun olduğu Diyarbakır, Hakkâri, Mardin ve Siirt'te MGK kararlarının tavsiyesi ile yürürlüğe konulan sıkıyönetim ve olağanüstü hal uygulamalarını şu şekilde açıklamaktadır:

Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Siirt illerinde yaşayan ve bugün 16 yaşında olan bir genç için sıkıyönetim ve (olağanüstü hal yönetiminin) olağanüstü bir yönetim biçimi olduğunu kavramak olanaksızdır. Bu gençler, ilkokula başladıkları andan beri yönetim biçimi olarak sıkıyönetim ve olağanüstü

hal yönetimini tanıyorlar. Onlar için olağan yönetim biçimi sıkıyönetimdir, olağanüstü hal yönetimidir. Bu dört ilimizde yaşayanlar, kesintisiz en uzun sıkıyönetimi yaşayan, sıkıyönetimden en çok etkilenen insanlar (1988: 85).

Olağanüstü hal ve sıkıyönetimin sivil siyaset üzerinde bir askeri kontrol mekanizması olduğunu Üskül'ün çalışması da göstermektedir. Bu durum, 'norm' ile 'istisna'nın bir arada bulunduğu, istisnanın belli bölgelerde kurallaşarak olağanlaştırıldığı ve böylece 'güvenlikçi ideoloji'nin ve şiddetin meşrulaştırıldığı gerçek bir bölünme halidir (Özta, 2014: 192). 12 Eylül 1980 askeri darbesini izleyen süreçte ülkeyi MGK üzerinden yöneten Silahlı Kuvvetler, fiilen iktidarda olduğu 12 Eylül 1980 ile 10 Kasım 1983 tarihleri arasında sıkıyönetim uygulamasına ya da olağanüstü hal uygulamasına yönelik bir karar almamıştır. Fakat yeni Anayasanın kabulü ve 1983 seçimleriyle birlikte sivil siyasete geçilirken MGK ilk kez 10 Kasım 1983 tarihinde sıkıyönetimi uzatma kararı almaktadır (Üskül, 1988: 103). Silahlı Kuvvetler, olağanüstü hal koşulları altında belirlediği normların sivil hükümet tarafından değiştirilmemesini sağlamak için olağanüstü hal uygulamasına yönelmiştir. Üskül'ün 1980 sonrası olağanüstü hal uygulamalarını değerlendirmesi de bu noktayı açıklamaktadır:

1982 Anayasası, sıkıyönetim hukuk düzeni içinde yer alan bir olağanüstü yönetim biçimi olmaktan neredeyse çıkıp keyfi bir yönetim biçimine yaklaşıyor. Artık, olağanüstü hal ve sıkıyönetim dönemlerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnemeler aleyhine Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamıyor, sıkıyönetim makamlarının bir kısım kararlarına karşı yargı denetimi gerçekleştirilemiyor. Sıkıyönetim kalksa bile, sıkıyönetim makamlarının aldığı birtakım kararların kaldırılmasını sağlamak fiilen olanaksızlaştı (bu tür kararların kaldırılabilmesi için yeniden sıkıyönetim ilanını istemek gerekiyor!) (1988: 89).

Olağanüstü halin norm haline gelmesi ve bu yerleşen normun değiştirilebilmesi için yeniden olağanüstü hal ilan edilmesi gerekliliği, Türkiye'de dönemin sivil-asker ilişkilerinin önemli bir boyutunu açıklamaktadır. Silahlı Kuvvetler olağanüstü hale karar vererek, siyasal alanı belirleyen iktidarın sivil iktidar değil, kendisi olduğunu göstermiştir. Silahlı Kuvvetler olağanüstü hali norm haline getirerek, zor kullanma üzerinden tesis ettiği düzeni, normal zamanlarda sivil iktidarın değiştirmesine izin vermemiştir. Olağanüstü hal altında tanımlanan yeni normun Silahlı Kuvvetlerin uyguladığı şiddet üzerinden yerleşmesi, alternatif şiddet uygulayarak müesses nizamı değiştirmeye çalışan PKK'ya karşı özellikle kullanılmıştır. Silahlı Kuvvetlere göre PKK, müesses nizama ve ulusun varlığına bir tehdit olarak belirmiştir. Tehdit olan ötekine karşı nasıl bir strateji geliştirileceği ise normun kurucusu olan Silahlı Kuvvetlerin başat görevi olarak kabul edilmiştir. Evren Balta Paker, ulusun ortak normuna karşı

algılanan tehditleri ve etkilerini toplumu homojenize eden bir güç olarak açıklamaktadır:

Toplumsal homojenlik, ulusun paylaştığı değerlere yapılan vurgu ve dışarıdaki 'öteki'de olmayan değerler ve bu değerlerin karşılığı üzerinden sağlanır. Bu tanımlama süreci, toplumun ve onun değerlerinin tehdit edildiğinin düşünüldüğü kriz zamanlarında daha da güçlenir. Ortak olduğu düşünülen bu değerlere yapılan bir saldırı toplumu bir araya getirir, grup içi homojenliği artırır. Farklılıklar unutulur. Böylelikle devlet ve toplum 'dış düşman' üzerinden ortak bir hedefte birleşir – düşmanları yenmek. Bu hedefin tipik söylemi ise şudur: Ulusumuzu sürekli tehdit eden, her an tetikte ve ulusun bir anlık zayıflığını dört gözünü açmış bekleyen 'dış' güçler var ve eğer bu dış güçlerin ani bir saldırısına karşı – ki bu saldırının ne zaman olacağını bilemeyiz – her an hazırlıklı olmazsak ulusumuz ve devletimiz elden gidebilir (2010: 409-410).

Paker'in milli güvenlik algısının dost ve düşman üzerinden belirlendiğini açıklayan analizi, Türkiye'de evrilen dış güvenlik algısını açıkladığı kadar iç güvenlik algısını da açıklamaktadır. Çünkü Türkiye'nin MGK kontrolünde gelişen güvenlik algısı iç tehdidi açıklarken tanımlanan iç düşman ile dış düşman arasında bir ilişki kurmaktadır. Bu ilişkide iç düşman olarak tanımlanan gruplar, dış düşman ile ilişkilendirilerek ulusun bir parçası olmaktan çıkarılmaktadırlar. Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ve Başbakanı Turgut Özal'ın açıklamaları siyasetin dost ve düşman üzerinden tanımlandığının ve tehditleri bertaraf etmek için devletin şiddet uygulamasının zorunlu olduğunun düşünüldüğünü göstermektedir.

PKK baskınları sonrası 'devlet otoritesinin' bölgedeki varlığını yeniden tesis etmenin bir sembolü olan Kenan Evren'in Van, Kars, Hakkâri, Siirt, Bitlis, Muş ve Erzurum illeriyle Eruh, Şemdinli, Yüksekova, Tatvan, Digor ve Kağızman ilçelerini kapsayan gezisi sırasında yaptığı konuşmaları, dönemin *Milliyet* gazetesi 'Evren, Doğu Gezisinde Milletçe Bilmemiz Gereken Gerçeği Açıkladı: Türkiye'nin Başında İki Bela Var' başlığıyla vermiştir (07/10/1984: 7). Evren'e göre 'iki bela'/'içimizdeki düşmanlar', "dıştan ve özellikle komşularımızdan beslenen terörist ayrılıkçı sol" ile "Atatürk devrimlerini ve laisizmi tasfiye etmeyi ana hedef bilip, partilere sızmaya çalışan yobaz sağ" idi. İçimizdeki düşman olarak tanımlananların dış tehdit algısıyla da ilişkilendirilmesi aynı grupları, ulusun ve aynı zamanda siyasal alanın dışına çıkarmaktadır. Evren, aynı gezi sırasında Siirt'te yaptığı bir konuşmada 'devlet, üç beş çapulcuya pabuç bırakmaz' diyerek Silahlı Kuvvetlerin norm kurucu ve koruyucu otoritesi ile bölge halkının bu otoriteye bağlılığını "Türk ordusu; şakilerin, satılmışların haktan gelecektir; bizim vatandaşlarımızdan isteğimiz, devlete inanmaları

ve yardımcı olmalarıdır” diyerek sağlamaya çalışmıştır (Milliyet, 03/10/1984: 6). Saldırıları sonrası bölgeye giden dönemin Başbakanı Turgut Özal da saldırıların dış bağlantılı olduğunu belirterek “Türkiye üzerinde emeller besleyen gafiller, başlarını milletimizin şu yalçın kayalar gibi göğsünde kıracaklardır” demiştir. O sırada Başbakan Özal’a brifing veren dönemin Van Jandarma Tugay Komutanı Tuğgeneral Kemal Sancar da “Apocu denilen ayrılıkçı grupları, Irak’taki Barzanici grupların himaye ve teşvik ettiklerini, benzer olaylara son verilmesi için Barzani kuvvetlerinin de te’dir edilmesi” gerektiğini belirtmiştir (Milliyet, 25/08/1984: 6).

1990’larda Olağanüstü Hal ve TSK’nın Değişen Yöntemleri

1980’lerin ikinci yarısında askeri seçkinler ve bizzat Kenan Evren olağanüstü hali normalleştirme çabasındaPKK güçlenmeye devam etmiştir. 1990’ların başına gelindiğinde ise Silahlı Kuvvetlerin PKK ile mücadelede eksik kaldığı yönler açığa çıkmıştır. Özellikle 1990-1992 arasında yaşanan karakol baskınları, artan asker-sivil ölümleri ve yaralanmalar, TSK’nın PKK ile mücadelede zafiyetlerini açığa çıkarmıştır. Bölgede görevli askerler arasında ciddi bir moral bozukluğu ve devletin otoritesinin yitirildiğine dair kaygılar ağır basmaktadır. Böyle bir durumda Genelkurmay askeri strateji açısından değişikliğe gitmiş ve yeni yöntemleri uygulamaya sokmuştur. ‘Topyekûn savaş’ stratejisine göre örgütlenmiş yapısını düşük yoğunluklu savaş konseptine göre yeniden dizayn etmiştir. Bu değişimin somut yansımaları Özel Harp Dairesi lağvedilip yerine Özel Kuvvetler Komutanlığının kurulması, ağırlığın Türkiye’nin doğusunda, merkezi Malatya’da olan 2. Orduya verilmesi ve askeri birliklerin küçültmesidir.³ Sahada uzman personeli arttırmak için uzman çavuş yetiştirmeye öncelik verilmiş; özel komando birlikleri hem TSK hem de polis içinde yapılandırılmıştır. TSK’nın alan hakimiyeti stratejisi ise askeri anlamda dost ile düşman arasındaki ayrımı keskinleştirmek için kullanılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, olağanüstü hal dost-düşman ayrımını devletin bekası için gerekli gören devlet aklının bir yansımasıdır. Carl Schmitt’in *Siyasi İlahiyat*’ta ileri sürdüğü üzere (2005: 19-20), olağanüstü hal devlet otoritesinin özünü ortaya koyar. Devlet ‘normal’ hukuku kendini koruma hakkına dayanarak askıya alır. Türkiye örneğinde de olağanüstü hal, normal hukukun ülkenin belirli bölgelerinde yürürlükten kaldırılmasıdır. Olağanüstü hal, militer politikaların uygulanması bağlamında köy koruculuğu sisteminin genişletilmesinde ve de Terörle Mücadele Kanununun bölgede tatbik edilmesinde ‘çerçeve’ oluşturan düzenlemelerin başında gelmiştir. Burada bir noktanın altını çizmek gereklidir. Her olağanüstü hal içinde bir ‘olağan hal’ barındırır; bir tarafta devlet ‘normal’ hukuku uygularken diğer yanda normal hukuku askıya alan ve keyfi uygulamaların önünü açan bir durumu normalleştirir.⁴ Bir başka deyişle devlet

aklı devreye girdiğinde her yasal düzen hem normu hem de istisnayı içinde barındıran bir durum ile karşılaşmak olasıdır. Bu bağlamda istisna haline ve onun hukukuna maruz kalanları tanımlamak ve uygulamanın etkilerini deşifre etmek önem kazanır. Aynı anda istisna halini belirleyen egemenin tahakküm alanının nasıl genişlediği de analize dahil edilmelidir.

Türkiye’de askeri elit ve ulusal güvenlik adına TSK ile uzlaşan siyasi aktörler, ‘devletin milleti ile bölünmez bütünlüğünü’ öne sürerek evrensel insan haklarını adeta askıya almış ancak bunu yaparken de keyfi ve şiddete dayalı uygulamaları olağanüstü hal hukuku içinde legalleştirmiştir. Yıllarca bölgede yürürlükte olan sıkıyönetimin⁵ yerine getirilen ve Tim Jacoby’nin ifadesiyle (2005: 647) onun daha ‘kurumsallaşmış’ hali olan uygulama, 1987 Temmuzunda 285 sayılı kanun hükmünde kararnameyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da çok sayıda ili kapsayacak şekilde hayata geçirilmiştir.⁶ Batman ve Şırnak’ın 1990 Mayısında il olmasından sonra 13 şehri kapsamıştır. Olağanüstü hal düzenlemesi 1982 anayasasının 120. maddesine dayandırılmıştır. Bu maddeye göre Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hallerinde olağanüstü hal ilan edilebilir.

Olağanüstü hal, yeni bir idari örgütlenme halini de beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede sivil ve askeri bürokrasinin rolleri yeniden tanımlanmıştır. Olağanüstü hal kapsamına giren yerlerde askeri birlik sayısı hızla arttırılmış; askeri yetki açısından Jandarma Asayiş Komutanlığı etkin aktör haline getirilmiştir. Olağanüstü hal kapsamında vali olarak vazife yapanlar ise geniş yetkilerle donatılmıştır. 1987 tarihli Olağanüstü Hal Bölge Valiliği Kararnamesi’ne göre bölge valisi, ihtiyaç gördüğü hallerde diğer bölge valiliklerinden ve askeri birlik komutanlarından yardım isteyebilecek bir güce ulaşmıştır. İstihbarat ve güvenlik bürokrasisi faaliyetlerini olağanüstü hal koşulları kapsamında düzenlemiştir (Bezci, 2014: 29-34). Bölgede faaliyet gösteren Milli İstihbarat Teşkilatı bölge valisine karşı sorumlu kılınmış ayrıca bölge valisi jandarma kuvveti içinde bölgede çalışmalarda ‘sakıncalı’ gördüğü şahısları geçici ya da sürekli olarak başka yerlere tayin edebilme yetkisine sahip olmuştur.

Olağanüstü Halin Kaldırılması Tartışmaları

Olağanüstü Hal bölgesinde ‘normal’ hukukun askıya alınmasını müteakip 1980’lerin sonlarından itibaren çok sayıda işkence, kötü muamele ve ‘faili meçhul cinayet’ yaşanmıştır. Dönemin hükümet görevlileri, sivil ve asker bürokratları bu haberleri ‘güvenlik kuvvetlerinin yıpratılması’ yönünde propagandif faaliyetler olarak itibarsızlaştırma eğilimini benimsemiştir (Harp

Akademileri Komutanlığı, 1993: 20). Özellikle 1993'ten sonra TSK'nın ve devlet destekli paramiliter güçlerin izlediği strateji, insan hakları ihlalleri çerçevesinde hem ülke içinde hem de dünya kamuoyunda daha da yüksek sesle eleştirilmeye başlamıştır. Ancak bu eleştiriler bizzat olağanüstü hale karar verenler tarafından reddedilmiştir. 1993'te Güneydoğu gezisine çıkan dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, olağanüstü halin halka karşı bir uygulama olmadığını iddia etmiş, 'gerek kalmadığında' olağanüstü halin kaldırılacağını söylemiştir (Milliyet, 09/04/1993: 13). Gereğin kalıp kalmadığını tespit, devlet aklının operasyonel aygıtı olan MGK'nın tasarrufundadır. Dönemin koalisyon ortağı Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)'nin bazı milletvekilleri olağanüstü halin kaldırılması yönündeki talepleri Meclis'te dile getirmiş ancak olağanüstü hal sürdürülmüştür. Süleyman Demirel cumhurbaşkanı olduktan sonra onun başkanlığında toplanan MGK kararıyla 'olağanüstü hali gerektiren şartların devam ettiği' ve 'kanuni mevzuatta mevcut yetkilerin kullanılmasına ihtiyaç olduğu' gerekçesiyle süre uzatılmıştır. Mecliste yine süre uzatmanın konuşulduğu 1994 Haziran'ında dönemin İçişleri Bakanı Nahit Menteşe olağanüstü halin devamını savunurken PKK ülkenin gündeminde çıkartılana kadar bu uygulamanın devam etmesi gerektiğini söylemiştir.

Siyasetin diğer aktörlerinden MHP olağanüstü hali genel hatlarıyla savunurken, siyasal İslamcı gelenekten gelen Erbakan liderliğindeki Refah Partisi (RP), 1990'ların ilk yarısında olağanüstü hal uygulamasına sert eleştiriler getirmiştir. Örneğin Haziran 1995'de olağanüstü hal uygulamasının uzatılması için TBMM'ye gelen kanun teklifine olumsuz oy kullanacaklarını belirten Erbakan konumunu şu şekilde açıklamıştır: "17 yıldır Türkiye'nin bir kısmında ayrı bir rejim uygulanıyor. Bre taklitçiler, 17 yıl oldu. Siz ülkeyi bölüyorsunuz. ANAP inşallah akıllanmıştır. Yanımızda yer alır" (Milliyet, 27/06/1995: 15).

Erbakan'a göre, olağanüstü hal uygulaması ülkenin bir kısmında farklı bir düzen yerleştirerek, baskı rejiminin bir yansıması haline gelmiştir. Ayrıca, Erbakan Silahlı Kuvvetlerin olağanüstü hal uygulaması üzerinden norm koyucu bir konuma yerleşmesinin RP'nin özellikle Kürt kökenli milletvekillerinde hoşnutsuzluk yarattığının ve bu durumun siyasal hareketin geleceğine olumsuz etki yaratacağının farkındadır. Fakat DYP ile kurulan hükümet sonucunda Necmettin Erbakan'ın başbakan konumuna gelmesi, önceki hükümetlerin deneyimini Erbakan'ın da tecrübe etmesine neden olmuştur. Müesses nizam içinde siyaset yapmak için bilhassa güvenlik ve rejim konusunda askerlerin çizdiği çerçeve içinde kalmak gerektiğine dair 'bilgi' Erbakan'ın politik tercihlerini etkilemiştir. Erbakan'ın değişmek zorunda kalan tavrı ise 25 Temmuz 1996'da katıldığı MGK toplantısında olağanüstü hal uygulaması üzerine alınan kararla belirginleşmiştir.⁷ MGK kararında olağanüstü hal uygulamasının gelecekte kademeli olarak kaldırılacağı belirtilse de öncelikli olarak olağanüstü hal uygulamasının

uzatılacağı kararlaştırılmıştır. Erbakan'ın kendisinin imzaladığı olağanüstü hal uygulamasının uzatılması kararı meclise getirildiğinde RP içinde oluşabilecek itirazlara karşı önlem almak gerekmiştir. Bu amaçla Erbakan konuyla ilgili olarak parti grup kararı alınmasını sağlamıştır (Milliyet, 30/07/1996: 16). Erbakan'ın olağanüstü hal uygulaması konusunda MGK kararına destek vermesi, Silahlı Kuvvetlerin RP'ye bakışını değiştirmemiştir. Erbakan'ın kabullenen tavrı Silahlı Kuvvetlerin sivil hükümetin politikaları üzerindeki kontrolünü belirginleştiren etkenler arasında düşünülebilir. 27 Ağustos 1996'da toplanan MGK'da ise artık tehdit algısı sadece PKK'ya değil, 'tüm tehdit unsurları' üzerine yoğunlaşmış; hükümet ortağı olan RP'nin siyasal İslamcı geleneği de tehdit algısına doğrudan dahil edilmiştir.⁸ Aynı yılın eylül ayında hükümetin önüne getirilen Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği'ne karşı da sivil siyaset direnç gösterememiştir. 1997 yılının Ocak ayında Resmi Gazete'de yayınlanan Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliğinde yer alan 'kriz' tanımı ve Milli Güvenlik Kurumu Genel Sekreterliğine yüklenen görevleri, Başbakanlığı neredeyse Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi aracılığıyla MGK'ya bağlı hale getirmiştir (İnsel, 1997: 15-19). Aşağıda görüleceği gibi oldukça esnek ve kapsamı geniş tutulan kriz tanımı, devlet aklının çizdiği çerçeve içinde yapılmıştır. Milli Güvenlik Kurumu Sekreterinin yetkileri de bu doğrultuda genişlemiştir. Yönetmelik kriz halini "Devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü ile milli hedef ve menfaatlerine yönelik hasmane tutum ve davranışların, Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırmaya yönelik şiddet hareketlerinin, tabi afetlerin, tehlikeli ve salgın hastalıkların, büyük yangınların, radyasyon ve hava kirliliği gibi önemli nitelikteki kimyasal ve teknolojik olayların, ağır ekonomik bunalımların ve iltica ve büyük nüfus hareketlerinin ayrı ayrı veya birlikte vuku bulduğu" durumlar olarak tanımlamıştır. Milli Güvenlik Kurumu Sekreterliği ise adı geçen yönetmeliğe uygun olarak kurulacak Başbakanlık Kriz Merkezi'nin faal çalışmasından ve kriz hallerine dair pratikleri Başbakanlık adına koordine etmekten sorumlu kılınmıştır.⁹ Kriz Koordinasyon Kurulunun krizin tırmanması önlenemediği durumlarda yetkili mercilere olağanüstü hal, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali önerme yetkisi vardır.¹⁰

Bu gelişmeler ışığında 1997'nin ilk günlerinde Refah-Yol hükümeti Silahlı Kuvvetlerin hükümet üzerindeki kontrolünü pekiştiren ordunun tehdit algısını belirlemedeki kontrolünü sınırlamak amacıyla başka siyasi adımlar atmaya çalışmıştır. Terörle mücadeleyi Silahlı Kuvvetlerin tekelinden almak için 'Terörle Çok Yönlü Mücadele Programı' hazırlayan Erbakan liderliğindeki Refah-Yol hükümeti, bu programı ilk MGK toplantısında kabul ettirmek istemiştir. Erbakan'a göre bu plan kalkınma ve eğitim adımlarını içermektedir: "Gelecek yıl okulsuz, öğretmensiz köy bırakmayacağız. Eğitim sorununu çözeceğiz. Buna

ideolojik eğitim de dâhildir. Olağanüstü hal teröriste hiçbir etki yapmıyor, vatandaşa eziyet olur. Zaten kalkıyor” (Milliyet, 25/01/1997: 7).

Refah-Yol hükümeti bu eylem planı ile olağanüstü hale karar verme yetkisini adım adım Silahlı Kuvvetlerin tekelinden çıkartıp sivil siyasetin karar alma süreci içerisine yerleştirmeyi planlamıştır. Fakat Erbakan'ın bu planı açıkladığı tarih olan 25 Ocak 1997'den yaklaşık bir ay sonra toplanacak olan 28 Şubat 1997 MGK toplantısında Silahlı Kuvvetler hem olağanüstü hale karar verenin hem de siyaset alanını dost-düşman üzerinden tanımlama yetkisinin kendinde olduğunu ima eden sert bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri TSK'nın Refah-Yol hükümetine karşı AB üyeliği, Cumhuriyetin laik karakteri ve hukukun üstünlüğü konuları üzerine yapmış olduğu bir ultimatoma olmuştur. Özellikle basın bildirisinde yer alan son maddedeki “açıklanan bu esaslar aksine davranışların, toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiştir” vurgusu TSK'nın isteklerinin yerine getirilmemesi halinde, Silahlı Kuvvetlerin siyasal alanı kontrolünden gelen üstünlüğünü kullanarak yaptırımlarda bulunacağını hissettirilmiştir. TSK'nın siyasal alana bu etkin müdahalesi olağanüstü hal altında şekillenen sivil-asker ilişkilerini açıklarken iki önemli noktayı vurgulamaktadır. Bu noktalardan birincisi, TSK'nın PKK ile mücadele adı altında ülkenin Doğu ve Güneydoğu'sunda devlet otoritesini tesis ederken sivil otoritenin belirlediği normlar üzerinden değil, TSK'nın kendi belirlediği normlar üzerinden hareket edeceğidir. İkinci nokta ise, TSK'nın tehdit algısına göre oluşturduğu dost-düşman ayrımı üzerinden belirlediği siyaset alanında, bu alanın dışında bulunan aktörlerin politikalarını sürdüremeyeceğidir. 28 Şubat 1997 müdahalesinden kısa bir süre sonra hükümetten çekilmek zorunda kalan ve Ocak 1998'de kapatılan RP örneği bu durumu açıklayan bir deneyimdir. Silahlı Kuvvetlerin sivil siyaset ve karar alma süreci üzerindeki kontrolü, 18 Nisan 1999 genel seçimlerinden sonra DSP-MHP-ANAP koalisyonu döneminde de devam etmiştir. Narlı'ya göre (2000: 116), Bülent Ecevit ve koalisyonun izlediği politika MGK'nın izlediği politika ile büyük bir uyum içersindedir. Sivil hükümetin de rızasını gösterdiği MGK'nın siyasete müdahale etmesine toplum tarafından belirli ölçüde destek sunulmuştur.

MGK'nın Dönüşümü ve Olağanüstü Halin Kaldırılması

Özellikle 1997 yılından itibaren TSK'nın PKK karşısında askeri üstünlük sağlaması, TSK'nın devlet otoritesini bölgede yeniden tesis etmek için, askeri şiddet uygulamanın dışında bölgede yaşayan vatandaşların PKK'ya olan sempatisini kırıp devlet otoritesine bağlılıklarını artıracak yeni bir strateji geliştirme arayışına yol açtı.¹¹ Bu yeni arayış PKK'ya karşı elde edilen askeri üstünlüğün bir sonucu olarak olağanüstü halin kademeli olarak kaldırılması ve buna eş zamanlı olarak yürütülen AB reformları doğrultusunda TSK'nın Türkiye'nin nihai amacı

olarak gördüğü ‘muasır medeniyet seviyesine’ çıkma hedefidir.¹² 25 Eylül 1997 tarihinde düzenlenen MGK toplantısı kararları bu hedefi açıklar niteliktedir.¹³ 31 Ekim 1997 tarihinde yapılan MGK toplantısında da daha önce 18 Kasım 1992 tarihinde düzenlenen ‘Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi’ yeniden düzenlenerek yeni güvenlik stratejisinde siyasal alan ve bu siyasal alanda yürütülecek faaliyetler belirlenmiştir.¹⁴ Bu alanda dost-düşman ayrımı üzerinden yürütülen siyasetin MGK toplantısında kararlaştırılan tehdit algısı üzerinden şekillenmesi devam etmiştir. Örneğin, 27 Mart 1998 tarihinde yapılan MGK toplantısında hem siyasal İslamcı hareketler hem de PKK düşman odaklar olarak tanımlanmıştır.¹⁵

Abdullah Öcalan’ın 15 Şubat 1999 tarihinde Kenya’da yakalanarak yargılanması için Türkiye’ye getirilmesi, PKK üzerinde askeri üstünlük sağlayan TSK’nın aynı zamanda PKK ve Kürt nüfusu üzerinde psikolojik üstünlük kurmasını da sağlamıştır. Bu tarihten itibaren, PKK sorununu askeri açıdan yönetilebilir düzeye indiren TSK, Kürt sorunu ve ülkenin diğer kronik sorunlarını AB üyelik sürecinin getireceği reformlar ve muhtemel AB üyeliğinin çözeceği umudunu taşımaktaydı. Örneğin 26 Temmuz 2000 tarihinde yapılan MGK toplantısında AB üyelik sürecini TSK’nın da desteklediği şu kararla açıklanmaktadır: “Avrupa Birliği adaylık sürecinde yapılması gereken çalışmaların devletimizin uzun vadeli menfaatleri doğrultusunda titizlikle yürütülmesi ve sonuçlandırılmasının gereği vurgulanmıştır.”¹⁶

TSK’nın AB üyeliğinden umduğu kazanım ise Türkiye’nin kronik problemleri olan Kürt sorunu ve siyasal İslam’ın üyelik sürecinde yönetilerek tehdit olmaktan çıkacağı beklentisidir (Aydın, Özcan ve Akyaz, 2006: 78). Türkiye’nin AB üyelik sürecine kabul edildiği 1999 Helsinki toplantısından itibaren, TSK geleneksel olarak kurduğu sivil siyasete müdahale alanlarının bazılarında kendi istediğiyle çekilmiştir. Örneğin, 3 Ekim 2001 tarihli Anayasa değişikliğiyle, MGK’nın üyeleri arasına üç sivil bakan getirilerek sivil çoğunluk sağlanmıştır. Ayrıca, MGK kararlarının Bakanlar Kurulu’na etkisi azaltılarak sadece bir tavsiye niteliğinde olması ve Bakanlar kurulunca bu tavsiyelerin değerlendirilmesi hükmü de getirilmiştir (Özcan, 2007: 43). Anayasa reformu ile MGK’nın sivil siyaset üzerindeki kontrolünün azaltılmasına paralel olağanüstü hal uygulaması da kademeli olarak azaltılmıştır. Ancak aynı dönemde yeni kompozisyonu ile MGK, ‘kriz’ dönemlerinde koordinasyonu sağlayan merkezi işbölümünün bir parçası olarak devlet aklının operasyonel aygıtı olma vazifesini sürdürmüştür.

Zaman içinde üye kompozisyonu ve yetkileri AB reformları ile değişime uğrayan MGK’nın son aşamada olağanüstü hal uygulamasının kaldırılmasına karar verilmesi sürecini belirleyen organ olduğunun altı çizilmelidir. Sırasıyla, 26 Haziran 2000 tarihindeki MGK toplantısında Van, 30 Mayıs 2002 tarihindeki toplantıda

Hakkari ve Tunceli, 22 Ekim 2002 tarihindeki toplantıda da Diyarbakır ve Şırnak'ta olağanüstü hal uygulamasına son verilmesi kararı alınmıştır. Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini açıklayan bu örnek, MGK'nın kompozisyonunun değişimi ve olağanüstü hal uygulamasının kalkmasıyla sivil hükümetlerin siyasal alanın tüm kontrolünü eline geçirdiğini savunmamaktadır. Aksine bu çalışma, tehdit algısına göre siyasal alanı belirleyen Silahlı Kuvvetlerin, yine kendi tehdit algısı ve belirlediği siyasal çözüme göre bazı kontrol alanlarından şeklen vazgeçtiğini iddia etmektedir. Olağanüstü hale karar veren Silahlı Kuvvetler, olağanüstü hali kaldırma kararının, tek başına sivil siyasetin değil, Silahlı Kuvvetlerin yönlendiriciliğindeki bir sürecin ürünü olduğunu göstermiştir. Olağanüstü hal uygulamasının kaldırılması ve MGK'da sivil çoğunluğun oluşturulmasına rağmen Kasım 2002 seçimlerinden meclis çoğunluğunu kazanan ve siyasal İslamcı gelenekten gelip tek başına hükümeti kuran AKP'nin katıldığı 27 Aralık 2002 tarihli MGK toplantısında 'İrtica ile Mücadele Stratejisi'ne atf yapılması, Silahlı Kuvvetlerin siyasal alanı belirleyen ve istisnaya karar veren unsur olarak konumlanmaktan hemen uzaklaşmadığının bir göstergesidir.¹⁷

Sonuç

Türkiye'de uygulanmış olağanüstü hal pratiği, salt teknik bir düzenleme değil aksine devlet aklının nasıl işlediğini ortaya çıkaran çok önemli bir göstergedir. Burada egemenin Schmitt'in tanımladığı üzere 'tehdidi' tanımlayan ve acil duruma karar veren ve bu 'tehditleri' bertaraf etmek için nelerin yapılması gerektiğini planlayan güç olduğu açıktır. MGK bu bağlamda, devlet aklının operasyonel aygıtı olarak süreci dizayn etmiş ve yönlendirmiştir. Olağanüstü halin uygulandığı bölgelerle, geride kalan bölgeler birbirlerinden farklı hukuka tabi kılınmıştır. Bu eksende olağanüstü halin geçerli olduğu yerlerde kendini gösteren bir imtiyaz devletinin varlığı tespit edilebilir. 'Normal' hukukun askıya alınması şiddetin ve keyfiliğin önünü açmıştır. Mecliste ve kamuoyundaki kısmi eleştirilerin ve sürekli "olağanüstü hal kalkıyor mu?" sorularının varlığına rağmen uygulamanın uzatılması buna karar veren asli merciinin parlamento değil MGK olduğunu göstermektedir. Nitekim 2002'de olağanüstü halin kaldırılmasında da tavsiye eden kurum MGK'dır. 2002 sonrasında Türkiye siyasetinde ve asker-sivil ilişkilerinde yaşanan gelişmeler kademeli olarak askerin sivil siyaset üzerindeki etkisini azaltmıştır ancak devlet aklı, olağanüstü hal uygulamasının arkasında yatan reflekslerden tamamen vazgeçmemiştir.

Olağanüstü halin modern devletlerin pratikleri içinde salt istisnai bir uygulamaya karşılık gelmediği ileri sürülebilir. Modern devletler doğrudan güvenlikle ilişkilendirilen 'kriz' durumlarında olağanüstü hali, 'normal' hukukun bir parçası haline getirmektedir. Birçok durumda olağanüstü hal ilan edilmeden de olağanüstü hal uygulamalarını andıran pratikler hayata geçirilebilmektedir.

Kamu güvenliğini sağlamak gerekçesiyle toplumsal muhalefeti bastırmak için normal hukukun kısmi sürelerle askıya alındığı haller bu kapsamdadır. Bahsi geçen durum Türkiye için de geçerlidir. Olağanüstü hal 2002 Kasımında kaldırılmakla birlikte devletin yüz yüze geldiği krizlerde egemen olağanüstü hali, 'tehdidin' olduğu alanlarda rutin uygulamanın ve 'normal' hukukun bir parçası olarak sisteme dâhil etmiştir. Türkiye'de bu durumun en yakın örneği Gezi direnişlerine egemenin verdiği tepkidir. Temel hak ve özgürlükler askıya alınmış ve kolluk kuvvetleri olağanüstü hal dönemlerindeki pratikleri çağrıştıran şiddet ve keyfilik ile hareket etmiştir.

'Ulusal güvenlik' kavramını genişleten ve tehdit olarak sadece devletleri ya da silahlı grupları değil bireyleri ve sivil kolektif eylemleri de gören bu bakış açısı hem güvenlik aktörleri arasındaki rol dağılımını yeniden tanımlamış hem de olağanüstü durum uygulamasını bireysel özgürlüklerin hilafına norm haline getirmiştir. Düşman ve tehdit kategorizasyonunun muğlaklaştığı ve düşmanın tüm güçlü (*omnipotent*) ve her yerde (*omnipresent*) olarak tanımlandığı küresel iklime uygun biçimde Türkiye örneğinde de önleyici tedbir şeklinde formüle edilen uygulamalar olağanüstü hal rejimini normalleştirmektedir.

Sonnotlar

- 1 Çalışmada kullanılan Basın Bildirileri, 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu çerçevesinde yazarlar tarafından 25 Ocak 2014 tarihinde MGK Genel Sekreterliği'ne yapılan talep sonucunda elde edilmiştir.
- 2 Bu çalışmadaki yasa koruyucu iktidar/şiddet ile yasa koyucu iktidar şiddet ayrımı Walter Benjamin'in Şiddetin Eleştirisi Üzerine isimli yapıtında çizdiği kuramsal çerçeveden yararlanarak kullandık.
- 3 TSK bölgede düşük yoğunluklu harp modeline göre savaşırken tümene dayalı ordu yapısından kolordu-tugay-tabur yapısına geçmiştir.
- 4 İlhami Soysal 1992'de olağanüstü hal kaldırılmalı mı sorusuna cevap verirken aslında tam da bahsettiğimiz duruma işaret etmiştir: "...olağanüstü hal durumunu salt Güneydoğuya özgü biçimde bırakmak da yanlış. Bizce bu olağanüstü hal ya tam kaldırılmalı ya da tüm ülkeye yaygın hale getirilmelidir ki herkes ne olup bittiğini iyice anlasın Demokrasi masalları da sona ersin!" İlhami Soysal, "Kaldırılmalı mı?", Milliyet, (04/03/1992: 15).
- 5 Bölgede sıkıyönetimin ilan tarihi 26 Nisan 1979'dur. O tarihten 19 Temmuz 1987, saat 17.00'ye kadar yürürlükte kalmıştır.

6 Uygulama ilk başladığında Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Siirt, Hakkâri, Tunceli ve Van; sonrasında mücavir il olarak da Bitlis, Muş ve Adıyaman listededir.

7 25 Temmuz 1996 tarihli MGK Basın Bildirisi: “Ülke genelinde güvenlik ve asayiş durumu ile halen 10 ilde devam etmekte olan OLAĞANÜSTÜ HAL UYGULAMASI değerlendirilmiştir. Bölücü terörle mücadelede elde edilen başarılı sonuçlara rağmen, OLAĞANÜSTÜ HAL’in kaldırılması halinde ihtiyaç duyulan yasal ve idari düzenlemelerin henüz gerçekleştirilememiş olduğu müşahade edilmiştir. Bu nedenle sözkonusu yasal ve idari düzenlemeler. Tamamlanıncaya kadar, halen 10 ilde devam etmekte olan OLAĞANÜSTÜ HAL’in 31 Temmuz 1996 günü saat 17.00’den geçerli olmak üzere 4 ay süreyle uzatılması, gerekli yasal ve idari düzenlemelerin tamamlanmasını müteakip, OLAĞANÜSTÜ HAL’in bir plan dahilinde kademeli olarak tümüyle kaldırılmasının uygun olacağı hususunda görüş birliğine varılmış ve bu görüşün Bakanlar Kurulu’na bildirilmesine karar verilmiştir.”

8 Silahlı Kuvvetlerin siyasi İslam’a karşı kullandığı mücadele kanalları sadece MGK ile sınırlı değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı’na kadar uzanan bir yelpaze enstrümanlar Silahlı Kuvvetler tarafından devletin laik yapısını korumak için kullanılmıştır. (bkz. Warhola ve Bezci, 2010: 427-453).

9 Bkz. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği, madde 3a ve 4b.

10 Bkz. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği, madde 3a ve 6d.

11 Aliza Marcus, PKK’nın 1995 yılından itibaren askeri açıdan düşüşe geçtiğini savunmaktadır. Marcus’a göre (2007: 72-85), olağanüstü hal uygulaması altında alınan köy boşaltma gibi önlemler, PKK militanlarının bölgedeki Kürt köylerine ulaşarak lojistik destek almasını engellemiş, silahlı kuvvetler tarafından sürekli olarak düzenlenen askeri operasyonlar ise PKK’nın askeri stratejisinin çökmesine yol açmıştır. Özellikle, Öcalan’ın çöken askeri stratejisi yenileyecek bir adım atmaması da TSK’nın PKK üzerinde askeri üstünlük sağlamasına yol açmıştır.

12 Tuba Ünlü Bilgiç AB uyum sürecinin, AB’nin istediği şekilde TSK’yı siyasi alanın dışına itmediğini aksine TSK’nın bu sürece politika yapımını etkileyerek müdahil olduğunu belirtmektedir. (bkz. Bilgiç, 2009: 803-824).

13 25 Eylül 1997 tarihli MGK Basın Bildirisi: “(a) Güvenlik güçleri tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bölücü terör örgütüne karşı yürütülen uzun süreli bir mücadele sonucunda bu bölgelerde terör faaliyetlerinin kontrol edilebilir seviyeye indirildiği ve halkımızın normal yaşamına kavuştuğu memnuniyetle müşahade edilmiş, (b) Bölücü terör örgütünün yeniden girişebileceği kanlı eylemlere fırsat vermeden onları etkisiz hale getirmek ve bölgede barınmaları için uygun ortam yaratılmasını önlemek için, güvenlik güçleri tarafından yürütülen mücadelenin aynı inanç ve kararlılıkla sürdürülmesi, buna paralel olarak Bakanlar Kurulunca bölge halkının ekonomik, sosyal ve kültürel yaşantısını canlandırmak ve yükseltmek amacıyla alınan tedbirlerin

sürdürülmesi konusunda görüş birliğine varılmış, (c) Halen OHAL kapsamında bulunan Batman, Bingöl ve Bitlis illerinde bu uygulamanın kaldırılarak anılan illerin Mücavir İl kapsamına alınması uygun bulunmuş ve bu görüşün Bakanlar Kuruluna bildirilmesi kararlaştırılmıştır.”

14 31 Ekim 1997 tarihli MGK toplantısı Basın açıklaması: “Toplantıda, 18 Kasım 1992 tarihli belge yerine kaim olmak üzere, değişen bölge ve dünya koşullarına göre yeniden düzenlenen “Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi” görüşülerek uygun bulunmuş ve söz konusu belgenin, 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu’nun 8’inci maddesine göre gerekli işlem yapılmak üzere, Bakanlar Kuruluna bildirilmesine karar verilmiştir.”

15 27 Mart 1998 tarihli MGK toplantısı Basın açıklaması: “(2a)Türkiye Cumhuriyeti’ nin güçlü varlığını kendileri için bir tehdit olarak algılayan bazı ülkelerin teşvik ve destekleri ile suni olarak yaratılan bölücü terör örgütüne karşı, hukuk kuralları ve insan haklarına saygı çerçevesinde yürütülen mücadelenin; güvenlik güçlerimizin olağanüstü gayretleri, halkımızın engin sağduyusu ve vatanseverliği sonucu, başarılı bir noktaya ulaştığı ve bölücü terör faaliyetlerinin yurt içinde ve yurt dışında kontrol edilebilir bir düzeye indirildiği memnuniyetle müşahade edilmiştir...(3) Toplantıda; Anayasa ve Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı yürütülen ve Milli Güvenlik Kurulu’nun 28 Şubat 1997 tarihli kararına konu teşkil eden rejim aleyhtarı irticai faaliyetler ile söz konusu kararla Bakanlar Kuruluna bildirilen tedbirlerin uygulanma durumu da gözden geçirilmiştir.”

16 26 Temmuz 2000 Tarihli MGK Toplantısı Basın Bildirisi.

17 27 Aralık 2002 Tarihli MGK Toplantısı Basın Bildirisi: “[Ü]lke genelindeki güvenlik ve asayiş durumu gözden geçirilmiş, bu kapsamda daha önce yürürlüğe koyulan, irticai ile mücadele stratejisinde yer alan tedbirlerle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Eylem Planının uygulanma durumu hakkında kurula bilgi sunulmuştur.”

Kaynakça

Agamben G (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. California: Stanford University Press.

Agamben G (2005). *State of Exception*. Chicago: University of Chicago Press.

Aydınlı E, Özcan N A ve Akyaz D (2006). The Turkish Military’s March Toward Europe. *Foreign Affairs*, 85, 77-90.

Benjamin W (2010). Şiddetin Eleştirisi Üzerine. İçinde: çev. E Göztepe, A Çelebi (der), *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*, İstanbul: Metis, 19-43.

Öztaş G G ve Bezci E B (2015). Türkiye’de Olağanüstü Hal: Devlet Akli, Askerler ve Siviller. 183 *Mülkiye Dergisi*, 39(1), 159-186.

Bezci E B (2014). Intelligence Reform and Threat Perception in Turkey. *Journal of Mediterranean and Balkan Intelligence*, 3, 25-42.

Bilgiç T Ü (2009). The Military and Europeanization Reforms in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 45, 803-824.

Bozaslan H (2014). "Neden Silahlı Mücadele?": Türkiye Kürdistanı'nda Şiddeti Anlamak. İçinde: Çeğin G ve Şirin İ (der), *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 149-164.

Brown J (1989). The Military and Society: The Turkish Case. *Middle Eastern Studies*, 25, 387-404.

Cizre Ü (1993). *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Cizre Ü (1999). *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dağı İ (1996). Democratic Transition in Turkey, 1980-83: the Impact of European Diplomacy. *Middle Eastern Studies*, 32, 124-141.

Danışma Meclisi (1983). Olağanüstü Hal Kanun Tasarısı. Danışma Meclisi Tutanak Dergisi. Birleşim: 153, Oturum: 1, 29.08.1983

Danışma Meclisi (1983). Olağanüstü Hal Kanun Tasarısı. Danışma Meclisi Tutanak Dergisi. Birleşim: 153, Oturum: 2, 29.08.1983.

Demirel T (2005). Lessons of Military Regimes and Democracy: The Turkish Case in a Comparative Perspective. *Armed Forces & Society*, 31, 245-271.

Duran L (1995). Bunalım Kararnemeleri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50, 141-158.

Ergut F (2014). Devlet ve Politik Şiddet: Latin Amerika ve Türkiye'de Gerilla Hareketleri. İçinde: Çeğin G ve Şirin İ (der), *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 207-224.

Foucault M (2009). Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977-1978. New York: Macmillan.

Gemalmaz M S (1991). Historical Roots of Martial Law Within the Turkish Legal System: Perspectives and Text. Ankara: Institute of Public Administration for Turkey and the Middle East Human Rights Research and Documentation Center.

Harp Akademileri Komutanlığı (1993). Güneydoğu Anadolu'da Devam Etmekte Olan Bölücü Hareketin Gelecekteki Muhtemel Seyri ve Türkiye'nin Bütünlüğüne Etkileri.

184 Öztan G G ve Bezci E B (2015). Türkiye'de Olağanüstü Hal: Devlet Aklı, Askerler ve Siviller. *Mülkiye Dergisi*, 39(1), 159-186.

İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Heper M, Güney A (1996). The Military and Democracy in the Third Turkish Republic. *Armed Forces & Society*, 22, 619-642.

İnsel, A (1997). Milli Güvenlik Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Girişimi, *Birikim*, 96, 15-19.

Jacoby T (2005). Semi-Authoritarian Incorporation and Autocratic Militarism in Turkey. *Development and Change*, 36, 647-648.

Kaplan, S (2002). Din-u Devlet all over Again? The Politics of Military Secularism and Religious Militarism in Turkey Following the 1980 coup. *International Journal of Middle East Studies*, 34, 113-127.

Savcı B (1961). Siyasi İlimler ve Hukuk II: Türkiye’de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin ve Tesirin Seyrine Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 16, 39-54.

Smith D L (2011). *Less Than Human: Why We Demean, Enslave and Exterminate Others*. New York: St. Martin’s Press.

Marcus A (2007). *Blood and Belief: The PKK and the Kurdish Fight for Independence*. New York: New York University Press.

Milli Güvenlik Konseyi (25.10.1983). Olağanüstü Hal Kanun Tasarısı. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*. 2, 178. Birleşim, 1. ve. 2. Oturum.

Milliyet (25/08/1984).

Milliyet (03/10/1984).

Milliyet (07/10/1984).

Milliyet (09/10/1984).

Milliyet (18/10/1984).

Milliyet (05/10/1985).

Milliyet (09/04/1993).

Milliyet (27/06/1995).

Milliyet (30/07/1996).

Öztan G G ve Bezci E B (2015). Türkiye’de Olağanüstü Hal: Devlet Aklı, Askerler ve Siviller. *Mülkiye Dergisi*, 39(1), 159-186. 185

Milliyet (25/01/1997).

Milliyet (03/05/1999).

Milliyet (05/05/1999).

Narlı N (2000). Civil-Military Relations in Turkey. *Turkish Studies*, 1, 107-127.

Neocleous M (2006). The Problem with Normality: Taking Exception to 'Permanent Emergency'. *Alternatives*, 31, 194-204.

Özcan G (2007). National Security Council. İçinde: Cizre Ü (der), *Democratic Oversight and Reform of Security Sector in Turkey: 2005/2006*. Zurich: Lit Verlag GmbH, 41-58.

Öztan G G (2013). Türkiye'de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri. İçinde: Sünbuloğlu N Y (der), *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 75-114.

Öztan G G (2014). *Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Paker-Balta E (2010). Dış Tehditten iç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası. İçinde: Paker-Balta E, Akça İ (der), *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 407-433.

Paye J C (2007). *Global War on Liberty*. New York: Telos Press Publishing.

Sancar M (2012). *"Devlet Aklı" Kısacasında Hukuk Devleti*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Schmitt C (2005). *Political Theology*. Chicago: University of Chicago Press.

Serxwebun (08/1984).

Serxwebun (08/1984).

Serxwebun (10/1993).

Soysal İ (1992). Kaldırılmalı mı?. *Milliyet*, 4/3/1992.

Warhola J, Bezci E B (2010). Religion and State in Contemporary Turkey: Recent Developments in Laiklik. *Journal of Church and State*, 52, 427-453.

Yüksekova Haber, 14/08/2011.

Üskül Z (1988). Türkiye'de Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Notlar. *Toplum ve Bilim*, 42, 85-104.